

**Душан Михаиловић, Палеолиџ на централном Балкану.
Културне промене и популациона кретања.
Београд 2014: Српско археолошко друштво.**

У време када су у Србији тек настајали темељи археологије као дисциплине, истраживачи најстаријих периода људске прошлости били су већ задивљујуће бројни. Феликс Хофман, Ђоко Јовановић и Јован Цвијић обилазили су пећине и предузимали мања истраживања у Србији, Феликс Милекер је у Банату (тада под Аустро-Угарском) брижљиво прикупљао окресане артефакте, углавном са налазишта око Вршца, а Јован Жујовић је објавио књигу о каменом добу. Први кораци у проучавању ране праисторије били су, дакле, више него плодни. Тај истраживачки замах, међутим, није настављен током прве половине 20. века, из више разлога. С једне стране, то је било нестабилно време обележено бројним ратовима и економским кризама, што се неповољно одразило на еволутивни ток научне мисли и праксе, и то не само у археологији. С друге стране, професионализацијом археологије почетком 20. века створен је нов истраживачки контекст, углавном непогодан за развој археологије палеолита. Тематско бављење најстаријим раздобљима човекове прошлости, претходно остварено учешћем низа природњачких дисциплина, тада је сведено у прилично круте професионалне оквири нове дисциплине, чиме је, заправо, смањен број потенцијалних истраживача. Такође, та промена је дошла у историјски неадекватном тренутку. Главни задатак археологије, као дисциплине настале и израсле на темељу јачања националне идеје, били су, као и другде, успостављање националног континуитета и потрага за препознатљивом прошлошћу. Они су, оправдано или не, уобичајено тражени у средњем веку или у доба класичних цивилизација, што је палеолит као епоху одвело на маргину истраживачког интересовања. Као последица, након одласка са сцене прве генерације српских учењака, која је школована на престижним европским универзитетима, у средини сведеној, системски и истраживачки, на једног класичног археолога (Милоје Васић), наступила је дуга пауза у истраживању ране праисторије. У међувремену, знања о далекој прошлости континуирано су прикупљана једино активностима Феликса Милекера у Банату, који је, међутим, тек 1918. прикључен тадашњој Краљевини Срба, Хрвата и Словенаца.

Истраживање палеолитских налазишта доживело је нови почетак 50-их година 20. века ископавањима Бранка Гавеле у Јерининој пећини код Крагујевца и Рисовачи код Аранђеловца, док је у Црној Гори истраживана поткапина Црвена Стијена. Број истраживаних локалитета и шире интересовање за најстарију људску прошлост временом се приметно увећавају мада се на прсте могу набројати они који су до краја века учествовали у тим истраживањима. Штавише, може се рећи да је тек са каснијом генерацијом истраживача, оном која је

рад започела у 80-им прошлог века, направљен квалитативни скок, углавном у методама истраживања и аналитичким техникама. То је дошло у време „златног доба“ археологије, обележеног широким научним дијалогом и применом нових истраживачких, аналитичких и интерпретативних оквира који су полако почели да продиру и у српску археологију. Оно што имамо данас управо је кулминација тог развојног таласа, са великим бројем интердисциплинарно истраживаних налазишта из свих палеолитских фаза. Само од почетка 21. века истраживани су бројни локалитети: Хаџи Проданова пећина код Ивањице, Петроварадинска тврђава код Новог Сада, Баланица код Сићева и Шалитрена пећина код Мионице, Пећина код Трајанове табле у Ђердапу, као и Црвена стијена, Биоче и Врбичка пећина у Црној Гори. Све у свему, од почетка трагања за најстаријим остацима људске прошлости на централном Балкану прошло је скоро 130 година. Након многобројних радова и монографија о специфичним истраживачким темама и појединачним налазиштима пред нама је књига Душана Михаиловића *Палеолиџ на централном Балкану. Културне њромене и њоулациона кређања*, у издању Српског археолошког друштва, као једина доступна синтеза досадашњих сазнања о палеолитским налазиштима на централном Балкану.

Књига *Палеолиџ на централном Балкану. Културне њромене и њоулациона кређања* садржи 134 странице текста, 20 страница цитираних литературе и регистар налазишта. Интегрални део текста чини и 26 слика и 4 табле. Књига се састоји из три поглавља (доњи палеолит, средњи палеолит, горњи палеолит) и закључка. У оквиру сваког поглавља обрађене су четири референтне теме (климатске и еколошке промене, налазишта, варијабилност индустрија и популациона кретања), неопходне за презентовање или тумачење резултата са истраживаних налазишта на централном Балкану. Централни Балкан, под којим се у монографији подразумевају данашње државе Србија и Црна Гора, само је територијални оквир за презентовање истраживаних налазишта, никако и њено интерпретативно исходиште. Будући да је реч о најранијим периодима људске прошлости, са малим бројем налазишта, за које већином постоје тек општи подаци о хронологији, свако тематско бављење културном и популационом динамиком на централном Балкану морало је да укључи широк спектар података о другим налазиштима, нарочито оним на Медитерану и у подручјима која му гравитирају. Од тог компаративног концепта аутор није одустао ни у једном тренутку, доследно га задржавајући до последње странице, што свакако није било лако имајући у виду да у каснијим периодима палеолита културна еволуција све више поприма карактеристике регионалног и, често, локалног развоја.

Поглавље о доњем палеолиту упознаје нас са неколико налазишта хронолошког распона од доњег до средњег плеистоцена. Значајним га чини темељна проспекција подручја, са прегледном литературом и пратећим дилемама које се тичу хронолошке атрибуције налазишта. Дилеме у погледу културног развоја, пак, нису мале. Од презентованих налазишта једно је палеонтолошко (Трлица), друго (Кременац код Ниша) би тек требало да буде потврђено као доњепалеолитско, треће (Мала Баланица) садржи део људске мандибуле без артефаката у истом слоју, а два налазишта (Косовска коса и Самаила-Влашка глава) сврстана су у доњи палеолит на основу површинских налаза. Због тога се о карактеру већине налазишта може судити тек након додатних истраживања. Интересантних ства-

ри, међутим, не недостаје. Фрагмент доње вилице са изразито архаичним карактеристикама, старости до око 500 хиљада година, припада врсти *Homo erectus*. Потиче из времена када је Балканско полуострво чинило можда једини мост са југозападном Азијом, док се истовремено у западној Европи независно одвијао процес специјације неанадерталца. На другим налазиштима (Самаила-Влашка глава) бројни су артефакти окресани левалуа техником што упућује на веома позно датовање у оквиру средњег плеистоцена и на транзицију ка средњем палеолиту. Да централнобалканска налазишта у то време испољавају специфичан културни развој указује и подизање границе за почетак средњег палеолита коју се Д. Михаиловић нимало не устручава да истакне на пре око 250–300 хиљада година. Иако, како сам наглашава, то није сасвим коресподентно ономе што се дешава у окружењу, извесно је да резултати испитивања пећинског комплекса Баланица и појава многобројних средњепалеолитских елемената у референтним слојевима нуде оправдање за такав приступ. Истовремено, то динамику регионалног културног развоја чини веома интригантном.

Прва два поглавља указују да Балканско полуострво представља не само географски него и културни мост који спаја југозападну Азију са Европом, што у раној праисторији објашњава или наговештава много тога. На пример, кретање од истока према западу је традиционално разматрано као смер иницијалне колонизације европског континента, а потом и траса ширења анатомски савременог човека. Из књиге Д. Михаиловића видимо да се тај процес не завршава иницијалном колонизацијом, напротив, настављен је са донекле другачијом динамиком. Мисли се, најпре, на ширење шарантијенске технологије (и људи?), која се јавља у југозападној Азији пре око 350-400 хиљада година, такође се јавља и у Баланици, да би нпр. средњу Европу досегла тек у маринском изотопском стадијуму 6, што је време пре 186-128 хиљада година. Штавише, на Балкану се шарантијенски елементи већином губе у време када се шарантијен у западној Европи налази на врхунцу. Тиме је захваљујући истраживању пећинског комплекса Баланица попуњена последња велика просторна празнина у разумевању динамике којом се нова технологија ширила. С друге стране, јасно је да та кретања никако нису једносмерна, о чему важни подаци поново потичу са централнобалканских налазишта. Како сада изгледа, северни део Балкана сигурно има важну улогу и у кретању неанадерталске (?) популације и технологије према Блиском истоку при чему се ова последња тамо јавља најраније почетком МИС 6. У оба случаја, стриктно говорећи, највећи проблем за разматрање популационе динамике представља поистовећивање кретања технологије са кретањем популације. Ако се о томе суди на основу тренутних сазнања о односу антрополошких остатака и пратеће технологије изгледа да се током ране праисторије не може успоставити прецизна идентификација људске врсте искључиво на основу технологије израде артефаката. То, дакле, показује да популациона кретања и културни развој не морају да се подударују. Аутор монографије је тога свестан и истиче неопходан опрез приликом разматрања ових процеса.

Највећи број налазишта и, сходно томе, највише података потиче из горњег палеолита, али то не важи за све фазе. Док бројност налазишта омогућава расправу о карактеру орињасијена и граветијена у различитим подручјима централног Балкана, за аутора је озбиљно интерпретативно ограничење представљало то

што из средњег и позног епиграветијена не постоје налазишта на територији Србије. Сазнајемо да су у окружењу, као и на црногорским налазиштима, тада већ присутни микролитизација и геометризација оруђа, који сведоче о појави напредних оруђа и нових ловних техника. У исто време, у збиркама животињских костију најважнији су остаци крупних и средњекрупних сисара, што представља доказ експлоатације нових ресурса у окружењу, а на извештајан начин и увод у доместикацију локално доступних врста. Не би требало испустити из вида да епиграветијен заиста испуњава извесне предуслове за будућу доместикацију, као и да је потом у мезолиту Ђердапа локално доместикован пас. Чињеница да из других подручја Србије не постоје налазишта управо из тог доба и да су оскудна и у окружењу указује, можда, зашто се очекивана доместикација животиња није догодила. Епиграветијенска налазишта у непосредном окружењу, нпр. Кујна Туркулуј и Клименте, интегрални су део тог процеса и мишљења смо да је ова књига била право место да се испита и тај смер развоја.

Допринос ове књиге је вишеструк: она пружа објективан пресек најновијих сазнања о палеолиту и, истовремено, критички вреднује релевантне поставке популационе и културне динамике током различитих палеолитских фаза. Недостатак прецизнијег датовања за нека налазишта ускратио је аутора за важне податке о динамици насељавања и еволуцији технологије на централном Балкану. Упркос томе, више је него јасно да постоји повезаност између климатских осцилација и популационе и културне динамике. Судаћи према организацији поглавља у књизи, основна идеја аутора јесте била да управо то истакне. Током глацијала и стадијала уочава се опште збијање европске популације, повлачење у еколошке нише и окренутост према Медитерану. У периодима топлије климе тај процес је обратан: долази до ширења популације и технологија, насељавања нових еколошких средина и експлоатације другачијих ресурса. Из обиља презентованих информација лако прихватамо закључак да је климатска погодност била један од важних фактора глобализације континента: оне која је људску врсту довела у Европу; оне од запада према истоку, коју су сигурно иницирали неандерталци; напослетку, и оне од истока према западу, која је дело анатомски савременог човека. Подручје централног Балкана, као мост између југозападне Азије и Европе, несумњиво је важно за разумевање динамике којом су се ти процеси одвијали.

На крају, једна узредна напомена. За разлику од почетка 20. века, када је археологија палеолита стављена на истраживачку маргину, или његовог краја, када је палеолитско налазиште сматрано егзотичним налазом, истраживачке околности су данас промењене; археологија најстаријег раздобља људске праисторије постала је једнако неспутана и интердисциплинарна. То рађа нову одговорност. Између осталог, сазнање да је само на потезу од Чачка до Краљева рекогносцирано око 30 налазишта, леп је залог за будућа истраживања тима који се већ профилисао у проучавању најстаријих епоха људске прошлости. Овде, међутим, истичемо једно ограничење које би у будућим студијама било неопходно превазићи, а постали смо га свесни током читања књиге. Реч је о укључењу шире струковне заједнице у дијалог, нарочито оних истраживача који се баве проучавањем макроеволутивних процеса. Будући да књига садржи мноштво технолошких и истраживачки специфичних термина неопходна су извесна предзнања да би уопште могла бити праћена. Сматрамо да у оваквим синтезама може да буде

од користи речник специјалистичких термина и културних феномена на крају књиге који би додатно проширио круг њених корисника. Ово запажање, заправо више предлог, никако не умањује вредност монографије која ће неизоставно чинити интерпретативни темељ сваког будућег истраживања најстарије људске прошлости. На нама је да прихватимо позиве на даље истраживање и дијалог, који су недвосмислено у њој садржани.

*Бобан Трийковић
Одељење за археологију,
Филозофски факултет, Универзитет у Београду*